

УДК 821.161.2-2 «19» Куліш

Валентина Школа

<https://orcid.org/0000-0002-9233-5144>

РАЦІОНАЛЬНА Й ЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА ПОВЕДІНКИ ГЕРОЇВ МИКОЛИ КУЛІША

У статті аналізуються драматичні тексти Миколи Куліша, який пережив світоглядний злам: від мрійливого прихильника комуністичної доктрини до тверезого критика тоталітарного режиму. Було виявлено, що персонажі його творів у своїх діях здебільшого керуються раціональним компонентом. Емоційність не відіграє ключової ролі в їхній поведінці. Було встановлено, що автор, у творчості якого визначальною була модерна, експресіоністична естетика, моделюючи поведінку своїх героїв, найчастіше задіює стратегію «втеча». Було з'ясовано, що такий план дій письменник застосовує у двох протилежних моделях: «втеча від відповідальності» та «втеча як захисна реакція в період екзистенційної загрози» (або «втеча задля збереження життя»). Модель «втеча від відповідальності» характеризує поведінку тих, хто є творцями чи прихильниками соціалістичного суспільства. Модель «втеча задля збереження життя» – тих, хто не сприймає нової влади і вдається як до власне втечі, так і до втечі шляхом мімікрії.

Ключові слова: розум, емоція, почуття, автор, персонаж, драма.

DOI 10.34079/2415-3168-2025-18-32-106-115

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Північні сусіди прагнуть повернути нас в епоху тоталітаризму. Його деспотичну сутність ще в період зародження, у 20-х роках ХХ століття, осягнув М. Куліш, виразно продемонструвавши в драматичних текстах результати господарювання більшовицької влади: знищення інакодумців – «Патетична соната», «Прощай, село», «Вічний бунт»; смерть від голоду – «97»; грабежі, узаконені державою – «97», «Комуна в степах», «Прощай, село», «Вічний бунт»; демагогія як заміник справ – «Комуна в степах», «Хулій Хурина», «Зона», «Закут», «Народний Малахій»; бездушність – «Зона», «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Вічний бунт»; колонізація – «Мина Мазайло», «Патетична соната», «Вічний бунт» тощо. Багатогранна творчість класика української драматургії потребує різновекторного прочитання, адже засвоєння досвіду попередників через художні тексти дає можливість реципієнту краще усвідомити сьогодення, оскільки розуміючи минуле, ми пізнаємо сучасне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наталя Кузякіна ґрунтовно осмислила постать М. Куліша й комплексно проаналізувала його художню спадщину. У видавництві «Темпора» у 2010 році вийшла упорядкована Володимиром Панченком збірка її досліджень, присвячених М. Кулішеві: «Траєкторії долі. Наталя Кузякіна» (Кузякіна, 2010). У 2024 році київське видавництво «Віхола» перевидало спогади сина М. Куліша про мешканців письменницької оселі, зокрема про батькових друзів, «Слово про будинок «Слово» (Куліш, 2024). Людмила Скорина, узагальнивши здобутки попередніх дослідників, розглянула інтертекстуальні параметри п'єс письменника в контексті художніх творів його сучасників (Скорина, 2019). Вадим Василенко, осмислюючи феномен божевілля в українській літературі, зауважив, що в трагікомедії «Народний Малахій» (1927) М. Куліш визначив «метафору божевілля – як історію

суспільної хвороби» (Василенко, 2021, с. 63). Тема божевілья була знаковою як для персонажів письменника, так і для самого автора, оскільки, за відомостями Н. Кузякіної, така доля спіткала драматурга – багаторічного в'язня камери-одиначки.

М. Куліш – знакова постать у вітчизняній драматургії. Український митець, хоча й творив лише 10 років, проте здобув світову славу. Його п'єси інспірували великий інтерес у сучасників.

Драматург М. Куліш знайшов своїх талановитих інтерпретаторів – творців українського національного відродження початку ХХ ст.: режисера Леся Курбаса, художників Михайла Бойчука та Вадима Меллера, композитора Юлія Мейтуса, акторів театру «Березіль», зокрема Амвросія Бучму, Йосипа Гірняка, Валентину Чистякову, Мар'яна Крушельницького, Любов Геккебуш та ін. Театральне та літературне, особливо ваплітанське, оточення тодішньої української столиці зумовило світоглядну еволюцію колишнього червоного командира, більшовика з 1919 року. Про пережиті драматургом зміни світосприйняття свідчить той факт, що написану в 1924 році дебютну п'єсу «97», за його словами, він через п'ять років переробив на 70 відсотків (Куліш, 1990b, с. 575).

Драматичні твори М. Куліша і сьогодні знаходять свого поціновувача, будячи думку сучасного реципієнта. Дослідження феномену письменника, природи його відгуків на непрості реалії часу зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета розвідки – з'ясувати характер раціонального та емоційного в поведінці героїв М. Куліша.

Завдання роботи: проаналізувати весь масив драматичних текстів М. Куліша; розглянути думки і почуття, які визначають поведінку героїв письменника.

Виклад основного матеріалу. Драматичні твори М. Куліша мають часову і просторову конкретику: відображають події сучасної авторові української дійсності. Лише сцени «Маклени Граси» переносять реципієнта в Польщу початку 30-х років ХХ ст. Драматургом універсальних тем та зацікавлень, українським предтечею екзистенціалізму назвав письменника Марко Роберт Стех, зауваживши, що він «глибоко національний за світоглядом, відчуттям театральної традиції та органічною майстерністю мови» (Стех, 2014). Творчість М. Куліша вкладається в річище експресіонізму, основним творчим принципом якого було «відображення суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське Я, напругу його переживань та емоцій, бурхливу реакцію на дегуманізацію суспільства, знеособлення в ньому людини, на розпад духовності, засвідчений катаклізмами світового масштабу початку ХХ ст.» (Гром'як, Ковалів та Теремко (ред.), 2007, с. 223).

Тематика художніх текстів М. Куліша багатоманітна: письменник подає власне бачення періодів української історії, які за досить незначний проміжок часу (менше десятиліття) змінювалися з калейдоскопічною швидкістю: поразка національно-визвольних змагань і встановлення в Україні більшовицького режиму – «Патетична соната»; часи воєнного комунізму – «Отак загинув Гуска», «97» (політика продовольчої розкладки), «Комуна в степах» (створення колективних господарств); нової економічної політики – «Хулій Хурина», «Зона», «Закут», «Народний Малахій», «Мина Мазайло» (програма «українізації»); скасування НЕП – «Вічний бунт», «Прощай, село» (колективізація). П'єси драматурга дають цілісну картину тогочасного українського суспільства.

Персонажна система творів М. Куліша розмаїта: представники різних вікових категорій, націй (українці, росіяни, поляки), соціального середовища та статусу (міщани, робітники, селяни, хutoryяни, інтелігенти, службовці, господарі та їхні слуги тощо). Вони ілюструють багатогранність світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій і переконань, психічних моделей реагування в певній ситуації, адже поведінка людини, як стверджує Рол Клейман, «є наслідком взаємодії довкілля та індивідуальних рис особистості» (Клейман, 2023, с. 114). Науковець посилається на теорію Курта Левіна, згідно з якою

«людина поводить по-різному, в залежності від сприйняття суперечності між власним Я і тиском оточення» (Клейман, 2023, с. 114).

Заголовковий комплекс більшості п'єс драматурга антропонімного характеру: «Мусій Копистка» (один із варіантів назви дебютної п'єси «97»), «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Граса», «Поворот Марка» (первісний заголовок п'єси «Прощай, село»). «Заголовок стає певною тезою, від якої відштовхується реципієнт при сприйнятті й окремих образно-сміслових елементів, і твору загалом» (Мойсієнко, 2013, с. 21). Автор осмислює як долю окремої особи, так і її вплив на довкілля.

Маючи індивідуальну світоглядну настанову, дійові особи п'єс М. Куліша демонструють різноманітне ставлення до того, що відбувається: виборюють чи підтримують новий соціум герої творів «Патетична соната», «97», «Комуна в степах», «Прощай, село», «Маклена Граса; обживаються й облаштовуються в теперішньому – «Хулій Хурина», «Зона», «Закут»; прагнуть удосконалити теперішнє – «Народний Малахій», «Зона», «Закут», «Мина Мазайло» «Вічний бунт»; мріють про повернення колишнього – «97», «Комуна в степах», «Прощай, село», «Отак загинув Гуска», «Патетична соната».

Самовіддано і жертовно будуючи нове суспільство, персонажі М. Куліша засвідчують відданість ідеї, а не людині (певно, єдина Уля з «Мини Мазайла» у своїй поведінці керується почуттями), дегуманізм визначає характер їхньої поведінки. Так, Мусій Копистка з «97» – один із тих, хто прирік на голодну смерть односельчан, а Марко із «Прощай, село» зруйнував відносну пасторальність світу своїх земляків, Марина із «Патетичної сонати» і Хима із «Комуна в степах» зневажили кохання, а Малахій Стаканчик із «Народного Малахія» і Маклена Граса із однойменного твору – сім'ю.

Дійові особи п'єс драматурга, творці й апологети нового, найчастіше мають владу. При цьому вони демонструють як соціоцентризм, так і егоцентризм: «Особистість прагне до влади, оскільки влада тішить амбіції, стає джерелом насолоди, дає змогу досягати своїх цілей» (Панграцці, 2011, с. 143). Так, утіху від реалізації влади переживають особи, які обіймають високі керівні посади: Хома Божий із «Хулія Хурини», Радобужний із «Зони» і «Закуту», Гайка із «Вічного бунту». Її прагне здобути Пархімча з «Прощай, село», Зброжек із «Маклени Граси», адже «в процесі реалізації керівних функцій контроль над іншими людьми за допомогою засобів влади дає людині все більше задоволення» (Панграцці, 2011, с. 142).

Результативність дій персонажів «Хулій Хурина», «Зона», «Закут» можна означити словами Арнальдо Панграцці: «Тривале перебування на керівній посаді призводить до того, що рішення керівника стають дедалі менш ефективними й раціональними» (Панграцці, 2011, с. 143). Не виконуючи своїх професійних обов'язків, які, часто мають абсурдний характер, дійові особи п'єс М. Куліша докладають максимум зусиль, щоб зберегти статус-кво.

Прагнення влади – головний рушій поведінки Малахія Стаканчика з трагедійного «Народного Малахія». Спостерігаючи недосконалість людини, герой бере на себе місію пророка. Про здатність його до високого чину свідчить пророче ім'я Малахій – «посланець Божий», але демінутивне прізвище Стаканчик нівелює таку можливість. Очевидно, це усвідомлює сам герой, оскільки в різних ситуаціях він послуговується лише ім'ям.

Породжені нав'язливою ідеєю дії Малахія Стаканчика спрямовані на вдосконалення далеких від ідеалу громадян: *«потрібна негайна і тільки за моїми проєктами реформа людини»* (Куліш, 1990b, с. 38). Але масштаби спостереженого в столиці занепаду моральних орієнтирів деструктивно вплинули на Малахія і він поступово заглиблюється в психічний розлад, обираючи для себе все нові й нові ролі: реформатор, делегат, Народний Малахій нарком (скорочено Нармахнар), Нармахнар

Перший.

Владні дії демонструє і тьотя Мотя з Курська – персонаж комедії «Мина Мазайло». Вона належить до лідерів авторитарного типу, які «майже або взагалі не враховують думки інших членів групи» (Клейман, 2023, с. 115). У чужому для неї просторі української столиці росіянка почувається господинею: «*Не бачили, не читали? “Харків” – написано. Тільки що під’їхали до вокзалу, дивлюсь – отакими великими літерами: “Харків”. Дивлюсь – не “Харьков”, а “Харків”! Нащо, питаюсь, навіщо ви нам іспортілі город?*» (підкреслення наше – В.Ш.) (Куліш, 1990b, с. 125). Знецінюючи інших, вона прагне підвищитись, демонструючи великодержавну шовіністичну сутність: «*Ви серйозно чи по-українському?*» (Куліш, 1990b, с. 140). Маніпуляціями росіянка обеззброює й перемагає роз’єднаних українців, розбіжності між якими мають дріб’язковий характер. Так, два яскравих прихильники українства не змогли об’єднати зусилля, посварившись «*за стрічку, за якийсь там стиль*» (Куліш, 1990b, с. 127).

Поведінка низки персонажів М. Куліша своєрідно ілюструє концепцію Еріха Фромма «*втеча від свободи*»: люди обирають втечу, оскільки наявність свободи передбачає відповідальність, а вона, за Зигмундом Фрейдом, лякає. У п’єсах українського драматурга простежується декілька механізмів такої «втечі від свободи»: конформізм, відмова від особистої незалежності, шлях деструктивності.

Конформізм, який виявляється в абсолютному некритичному підкоренні соціальним нормам, визначає поведінку Мусія Копистки з «97», Марка з «Прощай, село». Ці персонажі, підпавши під облудний вплив ідеології, постають не суб’єктами, а об’єктами – нерозважливими несамотійними виконавцями чужої волі. Так, дії героя «97» визначаються тим, що «*Прийшов наказ із повіту*» чи «*Бомага з повіту прийшла*» (Куліш, 1990b, с. 51, 59). При цьому, щоб досягти бажаного результату – корегувати поведінку інших, ці персонажі застосовують до опонентів засоби примусу.

Особа, яка обирає шлях деструктивності, долаючи комплекс неповноцінності, знищує чи підпорядковує собі інших. Таку модель поведінки демонструє Мусій Копистка – герой п’єси «97»: «*колись Мусій мій з панського загону й не вилазив, а я в кізяці й діти плодила, а тепер... тепер питають: де тут живе товариш Мусій Копистка?..*» (Куліш, 1990b, с. 72). За таким же принципом діє Малахій Стаканчик («Народний Малахій»), який раніше «мухам дорогу давав, а тепер (*глянув чудно якимось на всіх*) пишу листи до раднаркомів України і маю відповідь (*вийняв листа, урочисто підніс голос*)» (Куліш, 1990b, с. 21).

Відмова від незалежності власної особистості передбачає «злиття свого «Я» з кимось або чимось зовнішнім, щоб таким чином здобути силу, якої не вистачає самому індивіду» (Фромм, 2024, с. 140). Прагнучи соціалізуватися, персонажі п’єс «Вічний бунт» і «Мина Мазайло» розпочинають процес зміни прізвища: колишній мрійний селянин Гай став практичним робітником Гайкою, а українець славного давнього роду Мазайло мімікрував у безбатченка росіянина Мазеніна.

Дійові особи п’єс М. Куліша демонструють також інший варіант утечі – не від свободи, а від нового суспільства («втеча як захисна реакція в період екзистенційної загрози» (або «втеча задля збереження життя»)). Його обирають особи, вороже налаштовані до нових суспільних обставин. Цей варіант утечі теж має свої різновиди: власне втеча і втеча-мімікрія задля того, щоб вижити, адже «безпека є базовою річчю в нашому житті» (Станчишин, 2024, с. 119).

Прикладом власне втечі є поведінка дійових осіб комедії «Отак загинув Гуска» та п’єси «Закут». Один із персонажів «Закуту», іменований автором за віковою ознакою як Старий, докладає максимум зусиль, щоб вирватися із чужого йому локусу. Але результат був для нього невтішним – саме в момент святкування перемоги (характерний для М. Куліша прийом) його знаходять і повертають назад.

Абсолютно не сприймаючи нову владу, тікає, щоб зберегти власну ідентичність,

службовець Саватій Савлович Гуска – протагоніст комедії «Отак загинув Гуска». Очікуючи на відновлення колишнього способу життя, він бойкотує запроваджені більшовиками норми й правила (прагнуть повернути колишній звичайний для них плин життя і персонажі п'єс «97», «Патетична соната», але вони обирають шлях не втечі, а наступу). Гуска ж тікає в закритий простір власного будинку, а коли і той локус не виконав функції захисту – на безлюдний острів.

Проте і на острові безпека виявилася відносною, тому перенапружений Гуска, переживаючи травматичний досвід, не може впоратися з тривогою, що зумовлює стресовий розлад. Його поведінка підпадає під характеристику «в усьому бачити загрозу», оскільки «ґрунтуються на припущенні про ворожу налаштованість чи загрозу з боку співрозмовника» (Гоулман, 2024, с. 403, с. 402). Герой, живучи в тривожному режимі очікування загрози, перебуває в полоні нав'язливих думок, що супроводжуються повторюваними діями. Це свідчить про obsesивно-компульсивний розлад.

Тактику розриву стосунків із суспільством обрає низка інших персонажів М. Куліша. Соціально ізолювалися Пуп із «Зони», Овчар із «Закуту», Ромен із «Вічного бунту», Падур із «Маклени Граси». Причини асоціальної поведінки героя п'єси «Маклена Граса» може пояснити теорія неврозів Карен Горні: «якщо я не наближатимуся до інших людей, вони не зможуть завдати мені болю» (Клейман, 2023, с. 133).

Процес реакції колишніх творців цієї епохи на зовнішні подразники можна трактувати як поступову втрату ефективної розумової та фізичної енергії, домінування розчарування, зневіри й прозріння, яке відкривається героєві «Зони»: *«І соціалізм – хвора мрія потомленого людства!»* (Куліш, 1990а, с. 343). Їхні внутрішні ресурси вичерпалися, а психологічний стан характеризують прояви астеничного синдрому: апатія, дратівливість, слабкість. Перебуваючи в критичних обставинах, неспроможні до дії герої розривають взаємини з оточенням.

Дії цих персонажів викликані розбіжністю між мрією і дійсністю, очікуванням і реальним. Катастрофічне забарвлення має усвідомлення учорашніх палких творців нової держави того, що результати їхніх зусиль були не те, що марними, а шкідливими як для них самих, так і для країни. Тому модель їхньої поведінки – втеча. Втеча в смерть – Пуп, Овчар, за кордон СРСР – Ромен, у собачу будку – Падур. І це не *«втеча від свободи»*, щоб уникнути відповідальності, а втеча від почуття власної безпомічності через усвідомлення неможливості встановлення гуманістичних цінностей *«в епоху електрики й пролетарських революцій»* (Куліш, 1990, с. 393).

Частина дійових осіб п'єс М. Куліша для власного спасіння обрала стратегію *«втеча як мімікрія»*. Розуміючи незворотність суспільних перемін, утечу як асиміляцію в нове суспільство, як можливість заховатися в ньому, розчинившись у масі, щоб зберегти своє життя чи покращити соціальний статус, обирають Вишневий і Ахтительний із «Комуни в степах», Хуна Штильштейн із «ХуліяХурини», Кияшки і П'єр Кирпатенко з «Отак загинув Гуска», Кухман із «Зони», Ільченко з «Прощай, село», Мина Мазайло з однойменної комедії. Так, герой «Мини Мазайла», особа з великим життєвим досвідом, переживши низку травматичних ситуацій, тонко передбачає перебіг подальших подій, оскільки досвід – один із «багатьох чинників, які впливають на те, як ми відчуваємо» (Горіна, 2023, с. 86).

Українець, який ні в особистому, ні в соціальному плані не зміг вповні реалізуватися в російській імперії, передбачає, що запроваджена в Радянському Союзі політика українізації – *«це спосіб робити з мене провінціала, другосортного службовця і не давати мені ходу на вищі посади»* (Куліш, 1990b, с. 141). Тому він спрямовує зусилля на викорінювання в собі того, що яскраво виявляє в ньому українця – змінює прізвище на Мазенін, позбавляється української вимови.

Персонажі твору, обговорюючи можливе нове прізвище з коренем Маз-, згадали декількох українських гетьманів: Виговського, Самойловича, Дорошенка, але, як слушно

помітили науковці, не назвали єдиного, у прізвищі якого міститься цей корінь – Мазепа: *«був колись гетьман Мазепа, а тепер справа зійшла на Мазайла, та й той стає Мазеніним. Отакий тут виходить корінь «Маз»* (Андрієнко та Карпенко, 1994, с. 88). Ця деталь демонструє деградацію небуденних представників українського суспільства.

Тема славного українського керманича хвилювала драматурга. Так, із Мотроною Кочубей ототожнює свою кохану Марину герой п'єси «Патетична соната» (Куліш, 1990b, с. 258). Марина М. Куліша переживає боротьбу рацію й емоцію. Перипетії душевного стану героїні, її суперечливу поведінку автор передав у сцені підготовки нею відповіді коханому: *«Дівчина самотня. Так. І жде.[...]. Можливо, вас, поете милий. Напевно вас, якщо ви на коні. Так, тільки вас, якщо ви на коні й при зброї». Ні!.. Цього не напишу, бо це вже од програми. Хай буде од душі. [...]. «Жде вас, поете милий. Самотня дівчина. В країні вічного кохання». Ні!. Краще од програми! «В країні, де на дверях два замки іржаві висять, московський і польський... жде і мріє, що тому оддасть і душу й тіло, хто замки ті позбиває...». Ні, хай буде од душі!..* (Куліш, 1990b, с. 187).

Героїня «Патетичної сонати», трактуючи людей як засіб реалізації великої (національно значущої) мети, нехтує як своїми, так і чужими почуттями. Можна цілком погодитися зі словами Юрія Шереха, який означив її трагічну провину: «Марина не повірила в силу людської душі, людського почуття, поезії [...]. Звідси йде відкинення гуманізму і також знищення власного почуття до Ілька, поета, Я» (Шерех, 1990, с. 332). Літературознавець справедливо зауважує: «Мрія не може укласти компромісові договори з ворогом» (Шерех, 1990, с. 334). Вибудовуючи свої стосунки з росіянином без почуттів, Марина певною мірою дорівнювала до повії Зіньки. Знехтувавши гуманізм, героїня М. Куліша не змогла поєднати особисті, національні, загальнолюдські цінності.

Деякі персонажі М. Куліша мають викривлене сприйняття реальності. Вони позбавлені здатності виявляти та розуміти емоції, мотиви вчинків та інтереси інших. Вони некритичні в трактуванні певних об'єктів та явищ. Так, помиляються щодо намірів чужинців дійові особи п'єс «Хулій Хурина» (Хуна Штильштейн, Хома Божий і його команда), «Отак загинув Гуска» (Саватій Савлович Гуска та П'єр Кирпатенко), «Патетична соната» (Марина), «Мина Мазайло» (Мокій).

Натомість тверезий погляд на ситуацію, деякою мірою навіть антиципацію проявляє дядько Тарас – один із персонажів комедії «Мини Мазайло», у своєму розумінні суті політики коренізації (на теренах нашої Батьківщини – українізації): *«Їхня українізація – це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було... Попереджаю!»* (Куліш, 1990, Т. 2, с. 141). І сьогодні актуально звучать слова Кулішевого персонажа: *«Наші селяни не українці? Га?.. Та тому вже тисяча літ, як вони українці, а їх все не визнають за українців»* (Куліш, 1990b, с. 142).

Дійові особи п'єс М. Куліша, задіюючи раціональну складову, розробляють алгоритм дій для досягнення бажаного результату. Так, тверезо оцінюють ситуацію і чітко обдумують стратегію своєї поведінки герої п'єс «97», «Комуна в степах», «Прощай, село» – трилогії про українське село 1919–1930 рр. (визначення М. Куліша, яке він дав у листі до перекладача своїх творів Павла Зенкевича) (Куліш, 1990b, с. 577). Протагоніст «97» передбачає кроки противників і діє, щоб нейтралізувати їхній вплив. Тонко грають на людських слабкостях персонажі п'єси «Комуна в степах». Дійові особи «Прощай, село» перед лицем екзистенційної загрози об'єднуються для спільних дій: *«А всім миром впишемось, то не пропадем. Ще, може, й колесо те повернемо на своє»* (Куліш, 1990a, с. 167).

Композиційно майже всі п'єси драматурга мають таку структуру: персонаж докладає максимуму зусиль для реалізації наміру, святкує заслужену перемогу, але несподівано настає поворот подій і він терпить фіаско. Такий шлях проходять: Гиря та його товариство – із п'єси «97», члени новоствореного колективу імені товариша Посулька – «Комуна в степах», співробітники виконкому – «Хулій Хурина», сімейство

Саватія Савловича Гуски – «Отак загинув Гуска», Старий – «Закут», Мина Мазайло з однойменного твору, Любуня – «Народний Малахій», Ілько – «Патетична соната», Ромен – «Вічний бунт», Зброжек – «Маклена Граса».

Раптовість подій, неочікуваність негативного результату спричиняють психологічні травмування дійових осіб, оскільки стрес перевищує здатність індивіда впоратися з ними. «Суть психоматичного захворювання полягає у виході переживань людини через тіло, коли душа в такий спосіб розповідає, а найчастіше кричить про свою психологічну проблему» (Савчин, 2019, с. 165). Реакцією на несподіваний стресовий досвід у більшості персонажів М. Куліша є психологічний шок, який викликає соматичні (тілесні) захворювання, оскільки «за переживання людиною сильних емоцій відбуваються зміни в діяльності органів дихання, травлення, серцево-судинної системи, залоз внутрішньої секреції, скелетної і гладкої мускулатури тощо» (Савчин, 2019, с. 164).

У персонажів М. Куліша, які перебувають у травматичній ситуації, проявляються різні форми психологічного шоку, зокрема розлад мовлення, руху. Так, стан оніміння переживають дійові особи п'єс «97» і «Мина Мазайло»: «*Юрбу мов заціпило*» (Куліш, 1990а, с. 92); «*Він уже ні гу, ні му!.. Ні ге, ні ме – занімів!*» (Куліш, 1990b, с. 171). Хворобливі стани, пов'язані з рухом, відчують дійові особи п'єс «Хулій Хурина», «Закут», «Вічний бунт», «Комуна в степах»: «*Аж затремтів*»; «*Аж остовпів*» (Куліш, 1990а, с. 99); «*Другою рукою за стіл ухопився*» (Куліш, 1990а, с. 112); «*Божий [...]. (Хитаючись, іде з трибуни і хилиться на хрест). [...]. Божий (безтямно)*» (Куліш, 1990а, с. 290); «*Мартинюк – як паралізований. [...]. Мартинюк (похитнувся). Вирили?*» (Куліш, 1990а, с. 432).

Такі невербальні засоби на позначення емоційного стану застосовані автором для репрезентації переважно негативних почуттів його героїв. Стан душевного потрясіння, у якому вони перебувають, драматург виражає і за допомогою лексичних ресурсів, наприклад: «*Аж хитнувся старий. Простогнав: А-а...*» (Куліш, 1990а, с. 387).

Високий рівень занепокоєння героїв М. Куліша викликає також інші стани: візіонізм, дисоціація особи, пригнічення ясності розуму, божевілля тощо. Подібний стан описують науковці: «Коли ми у стресі або депресії, коли неясно мислимо через поганий сон або перестрибуємо від виснаженості до збудження й навпаки, нас турбує неналежна робота мозку» (Москоні, 2023, с. 99).

Візіонізм – назва неіснуючих зорових відчуттів, вражень, які породжуються глибокими душевними розладами (Войтко, 1982, с. 22). Такі візії притаманні героям п'єс «Отак загинув Гуска», «Народний Малахій»: «*Гуска. [...]. Мільйон свічок в очах і немов тисячу панахид навколо правиться*» (Куліш, 1990а, с. 248). «*Мені неймовірно важко. Я не впізнаю речей. Все змінилося, померкло, посіріло. Навіть сонце на небі вже не сонце, а якийсь жовтогарячий пластир на рані. Скрізь запалення і біль*» (Куліш, 1990b, с. 196).

При дисоціації особи людина почувається не собою. Цей стан характеризується тим, що «в одній особі одночасно співіснує кілька «я», які не знають про існування одне одного» (Войтко, 1982, с. 44). Такий стан переживає герой п'єси «Зона»: «*Радобужний. А я знаю? (З натиском). Пуп убив. А. може, й я (Рух). Так. Може, й я... Не знаю!*» (Куліш, 1990а, с. 347).

Пригнічена ясність розуму, затьмарення свідомості спостерігаються в дійових осіб п'єс «Прощай, село», «Маклена Граса», «Вічний бунт»: «*Ільченко. Плується мені все. Вийшов на вашу вулицю і не впізнав. [...]. Як крізь сито сіється світ*» (Куліш, 1990а, с. 187); «*Сліпими очима дивиться на жінку*» (Куліш, 1990, Т. 2, с. 285); «*Куди це я зайшов. Ба! Я ж на прогулянці, а це край міста. [...] О, який великий, жахливий розлад в світі! Вічний розлад у світі!*» (Куліш, 1990а, с. 442).

Не всі герої М. Куліша справляються з тривогою і виходять із травматичних ситуацій, дехто з них божеволіє. Божевілля – психічний розлад, при якому втрачається контроль розуму над поведінкою (Войтко, 1982, с. 22). Так, божевіллям завершився

життєвий шлях персонажів п'єс «Комуна в степах», «Отак загинув Гуска», «Зона», «Народний Малахій», «Комуни в степах»: *«Вишневого бачили. Десь по той бік хуторів. Без шапки, кажуть. Соломки назбирав, бриля плете, а сам таке верзе, що й купи не держиться, кажуть. Якогось серця шука, кажуть...»* (Куліш, 1990а, с. 138). Проводячи своїх персонажів через психічний розлад, драматург продемонстрував здатність до антиципації (передбачив власну долю).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, М. Куліш, зображуючи цілісну картину тогочасного життя, своїми творами відгукувався на непрості реалії доби. Автор пережив світоглядний злам, пройшовши шлях від апологета більшовицької доктрини до пропагандиста національної ідеї. У подібному психологічному стані, викликаному розчаруванням у політиці більшовиків, перебувають герої його п'єс: «97», «Комуна в степах», «Зона», «Закут», «Вічний бунт», «Прощай село». У творах «97», «Комуна в степах», «Хулій Хурина», «Зона», «Закут», «Народний Малахій», «Прощай, село», «Вічний бунт» звучить тема дегуманізації життя в соціалістичній країні.

Герої творів М. Куліша, шукають відповідну для нового суспільства модель поведінки і найчастіше обирають стратегію «втеча». Переживаючи стресові травматичні події, вони мають пригнічений емоційний стан. Подібні відчуття (як реакція на тогочасну дійсність) були притаманні М. Кулішу. Його твори вже століття не гублять своєї актуальності.

Багатогранна творча спадщина драматурга М. Куліша чекає на наступні дослідження, зокрема перспективним видається розгляд автобіографічної складової його п'єс.

Бібліографічний список

- Андрієнко, О. Ю. та Карпенко, Ю. О., 1994. Нотатки про ономастику Миколи Куліша. *Мова та стиль творів І.О. Буніна, М.Г. Куліша, Ю.І. Яновського*: збірник наукових праць. Київ, с. 81–93.
- Василенко, В., 2021. У світі навиворіт: Божевільня як тема і сюжет. *Слово і час*, 4, с. 57–75.
- Горіна, М., 2023. Я відчуваю...Що? Пер. О. Ткаченко. Харків: Моноліт Bizz.
- Гоулман, Д., 2024. Емоційний інтелект. Пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків: Vivat.
- Клейман, Р., 2023. *Психологія: факти, теорія, статистика, тексти й таке інше*. Харків: КСД.
- Куліш, В., 2024. Слово про будинок «Слово» / передм. В. Агеєвої. Київ: Віхола.
- Куліш, М., 1990а. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро. Т. 1: П'єси.
- Куліш, М., 1990б. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро. Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади.
- Гром'як, Р. Т., Ковалів, Ю. І. та Теремко, В. І. (ред.), 2007. *Літературознавчий словник-довідник*. 2-е вид, випр., доп. Київ: ВЦ «Академія».
- Мойсієнко, А., 2013. *Слово в системі Шевченкового тексту: поетика декодування*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Москоні, Л., 2023. ХХ – мозок. Сучасна наука про жіноче когнітивне здоров'я, гормональний баланс, сон і пам'ять. Пер. з англ. Н. Валевська. Київ: Наш Формат.
- Панграцці, А., 2011. *Подорож всередину себе. Еннеаграма як теорія особистості*. Пер. з іт. О. Якимець. Львів: Колесо.
- Войтко, В. І. (ред.), 1982. *Психологічний словник*. Київ: Вища школа.
- Савчин, М., 2019. *Здоров'я людини: духовний, особистий і тілесний виміри: монографія*. Дрогобич: ПП «Просвіт».
- Скорина, Л. В., 2019. *«Гомін і відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х років: монографія*. Черкаси: Брама-Україна.
- Станчишин, В., 2024. Стіни в моїй голові. Жити з тривожністю і депресією. вид 2-ге,

- випр. Київ: Віхола.
- Стех, М. Р., 2014. Микола Куліш і джерела драматизму. *Очіма культури*, 33. Харків. Доступно за: <<https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3206>>
- Кузякіна, Н. 2010. *Траєкторії долі*. Київ: Темпора.
- Фромм, Е., 2024. *Втеча від свободи*. Пер з англ. Харків: КСД. Доступно за: <<https://knigogo.top/chitati-online/vtecha-vid-svobody/>>
- Шерех, Ю., 1990. Шоста симфонія Миколи Куліша. В: *Куліш М. Твори: в 2 т.* Київ: Дніпро. Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади. С. 326–339.

References

- Andriienko, O.Iu. and Karpenko, Yu.O., 1994. Notatky pro onomastyku Mykoly Kulisha [Notes on onomastics by Mykola Kulish]. *Mova ta styl tvoriv I.O. Bunina, M.H. Kulisha, Yu.I. Ianovskoho: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. S. 81–93.
- Vasylenko, V., 2021. U sviti navyvorit: Bozhevillia yak tema i siuzhet [Inside Out World: Madness as Theme and Plot]. *Slovo i chas*, 4, p. 57–75.
- Horina, M., 2023. Ia vidchuvaiu... Shcho? [I feel...What?] Translated O. Tkachenko. Kharkiv: Monolit Bizz.
- Goleman, D., 2024. *Emotional intelligence*. Translated from English. S.-L. Gumetska. Kharkiv: Vivat.
- Kleiman, R., 2023. *Psykhologhiia: fakty, teoriia, statystyka, teksty y take inshe* [Psychology: facts, theory, statistics, texts and such]. Kharkiv: KSD.
- Kulish, M., 1990a. *Tvory: v 2 t.* [Literary Works in 2 volumes] Kyiv: Dnipro. T. 1: Piesy.
- Kulish, M., 1990b. *Tvory: v 2 t.* [Literary Works in 2 volumes] Kyiv: Dnipro. T. 2: Piesy, statyi, vystupy, dokumenty, lysty, spohady.
- Kulish, V., 2024. Slovo pro budynok «Slovo» [A word about the house "Word"] / peredm. V. Aheievoi. Kyiv: Vikhola. 168 s.
- Hromiak, R. T., Kovaliv, Yu. I. ta Teremko, V. I. (red.), 2007. *Literaturoznachnyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference book]. Kyiv: VTs «Akademiia», 2-e vyd, vypr., dop.
- Moisiienko, A., 2013. *Slovo v systemi Shevchenkovoho tekstu: poetyka dekoduvannia* [The word in the system of Shevchenko's text: the poetics of decoding]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». Moskon, L., 2023. XX – mozok. Suchasna nauka pro zhinoche kohnityvne zdorovia, hormonalnyi balans, son i pamiat [The 20th Century Brain: The Modern Science of Women's Cognitive Health, Hormonal Balance, Sleep, and Memory] / per. z anhl. N. Valevska. Kyiv: Nash Format.
- Panhratstsi, A., 2011. Podorozh vsередynu sebe. Enneahama yak teoriia osobystosti [Journey into yourself. Enneagram as a theory of personality] / Translated from it. O. Iakymets. Lviv: Koleso.
- Voitko, V. I. (red.), 1982. *Psykhologichnyi slovnyk* [Psychological dictionary]. Kyiv: Vyshcha shkola.
- Savchyn, M., 2019. *Zdorovia liudyny: dukhovnyi, osobystyi i tilesnyi vymiry* [Human health: spiritual, personal and physical dimensions]: monohrafiia. Drohobych: PP «Prosvit». 2
- Skoryna, L.V., 2019. «Homin i vidhomin»: dyskurs intertekstualnosti v ukrainskii literaturi 1920-kh rokiv [Hustle and bustle: the discourse of intertextuality in Ukrainian literature of the 1920s]: monohrafiia. Cherkasy: Brama-Ukraina.
- Stanchyshyn, V., 2024. Stiny v moii holovi. Zhyty z tryvozhnisti i depresiieiu [Walls in my head. Living with anxiety and depression]. Kyiv: Vikhola, vyd 2-he, vypr. 208 s.
- Stekh, M.R., 2014. Mykola Kulish i dzherela dramatyzmu: Ochyma kultury [Mykola Kulish and the Sources of Drama: Through the Eyes of Culture]: Kharkiv. Vyp. 33. Dostupno za: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3206>

Kuziakina, N. 2010, 2010. *Traiektorii dol [Trajectories of destinies]*. Kyiv: Tempora. 640 s.
Fromm, E., 2024. *Vtecha vid svobody [Escape from freedom]*. Translated from. Kharkiv: KSD. 288 s. Available at: <<https://knigogo.top/chitati-online/vtecha-vid-svobody/>>
Sherekh, Yu., 1990 *Shosta symfoniia Mykoly Kulisha [Sixth Symphony by Mykola Kulish]*. Kulish M. *Tvory: v 2 t.* Kyiv: Dnipro. T. 2: Piesy, staty, vystupy, dokumenty, lysty, spohady / uporiad., pidhot. tekstiv, koment. L.S. Taniuka. S. 326–339.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2025 року.

Valentyna Shkola

RATIONAL AND EMOTIONAL COMPONENTS OF THE BEHAVIOUR OF MYKOLA KULISH'S HEROES

The article analyses the dramatic texts of Mykola Kulish, a significant figure in Ukrainian dramaturgy. The writer is one of the builders of a socialist society, a person who experienced a worldview shift: from a dreamy supporter of communist doctrine to a sober critic of the totalitarian regime.

The Ukrainian artist, although he worked for only 10 years, gained world fame. His plays inspired great interest among his contemporaries. The playwright M. Kulish found his talented interpreters – the creators of the Ukrainian national revival of the early 20th century, in particular, directors, artists, composers, and actors of the Berezhil Theatre.

M. Kulish's literary texts still find their admirers today, awakening the thoughts of the modern recipient. The study of the phenomenon of the playwright, the nature of his responses to the difficult realities of the time, determined the relevance of the proposed study, the purpose of which was to clarify the nature of the rational and emotional in the behaviour of M. Kulish's heroes.

The task of the work was to analyse the entire array of dramatic texts by M. Kulish, to examine the thoughts and feelings that determine the behaviour of the writer's characters.

It was found that the characters in M. Kulish's works are mostly guided by a rational component in their actions. Emotionality does not play a key role in their behaviour.

It was found that the author, whose work was characterised by modern, expressionist aesthetics, most often used the "escape" strategy when modelling the behaviour of his characters.

It was found that the writer used this plan of action in two opposing models: "escape from responsibility" and "escape as a defensive reaction in a situation of existential threat" (or "escape to preserve life").

The "escape from responsibility" model characterises the behaviour of those characters who are creators or supporters of a socialist society. The "escape to preserve life" model characterises those who do not accept the new government and resort to both actual escape and escape through mimicry.

Keywords: mind, emotion, feeling, author, character, drama.